

ANEKDOTA JAKO ŽIVÝ DRUH FOLKLÓRU Oldřich Sirovátka (Brno)

Při dnešních folkloristických sběrech se jasně ukazuje, že se ze starší tradice některé folklórní skladby a žánry ztrácejí a že se vyskytují pouze výjimečně nebo se objevují jen v některých oblastech a jen u starší generace. To se týká pohádek, především pohádek kouzelných, fantastických, pohádek legendárních a pohádek o zvířatech; platí to rovněž o legendách i démonologických, t. j. pověrečných povídkách. Podobný vývoj lze sledovat také u většiny písňových skupin i u dalších druhů lidové slovesnosti, zejména u žánrů, které jsou spjaty s obřady a se starším pověrečným názorem lidu: u obřadních písní, balad, zaříkávání atd. "Proti tomuto ústupu a zanikání folklórních žánrů stojí jako protiváha vznik a dynamický rozvoj některých jiných žánrů, hlavně anekdot, povídek ze života, velkoměstských pouličních písní, dělnického folklóru a folklóru dětského."¹

Příčiny tohoto vývoje jsou známy. Na mizení folklóru působila urbanizace celé kultury, postupný rozvoj vzdělanosti, hlavně od 19. století, škola, knihy a časopisy, později další prostředky masové kultury a zábavy jako rozhlas, film, gramofonová deska, televize. Pro lidovou slovesnost a pro celý folklór zůstalo v životě dnešní společnosti jen omezené místo.² Současný člověk, jak dosvědčují sociologické výzkumy kulturních zájmů, se většinou baví jinak než v minulém století: chodí do divadla, do kina, na koncerty, poslouchá rozhlas a gramofonové desky, dívá se na televizi nebo navštívuje diskotéky.

Nedá se však paušálně říci, že mizí všechny druhy folklóru. Některé písně a vyprávění ještě stále zůstávají v ústech zpěváků a vypravěčů, kolují mezi lidmi, při různých příležitostech se vyprávějí a přednášejí. Některé z nich se však nejen udržují, nýbrž jsou vitální a stále produktivní - to znamená, že se rodí nové a nové skladby. K těmto druhům patří také povídky ze života neboli vzpomínková vyprávění (odborníci je také nazývají memoráty).³ Zdá se, že se nejvíce v současné tradici vyskytují hlavně anekdoty (vtipy) a krátké humorky.

Jeden český badatel, který se soustavně zabýval humorkami

a anekdotami, napsal: "Vypravěč-humorista se stává stále častějším typem."⁴ Německý folklorista Herman Bausinger mluví o "konjuntuře vtípů" a říká: "Vtip se stal módním druhem."⁵ Tento vývoj je ve středoevropských i vůbec celoevropských poměrech obecný a snadno bychom mohli shromáždit citace a doklady, které tyto poznatky ilustrují.

Tendence ke krátkým vypravěčským skladbám a sklon ke komice vyplývá asi z více příčin. Jednou z nich jsou postupné proměny vypravěčských příležitostí a situací. Dnešní člověk nemá - když to porovnáme s minulým stoletím - možnost vyprávět tak často jako dříve. V minulém století a na počátku našeho století se konaly, hlavně v zimě, dlouhé společné besedy mezi sousedy a v rodině. Pro starou vesnici byly tyto besedy, hrátky, hratvy, toulačky atd. společenskou událostí a společenskou institucí. To všechno je však pryč. Anekdota nebo krátká humorka nepotřebuje moc času a místa, dá se vykládat ve společnosti přátel, ve vlaku, v nemocnici, když se čeká na tramvaj: je to okamžitý, příležitostný, situační druh povídání.

Myslím, že obliba anekdoty má ještě další příčinu. Dnes každý od mládí hodně čte - noviny, časopisy, knížky, magazíny atd. Avšak anekdota mnohokrát vypráví a prozrazuje i přetřásá věci, o nichž četba nebo jiné masové prostředky nemluví a mluvit nechce. Ústní podání, vtip muže z ulice se vyhýbá oficiální cenzuře, a tak mezi anekdotami najdeme vtipy abscénní, drastické, politické atd. Co se nedá tisknout, to se vykládá aspoň šeptem od úst k ústům. "Ústně se šíří především to, co se nešíří tiskem."⁶

Anekdota, vtip je od původu výtvar lidový, je anonymní, ústní, nikdo neví, kdo anekdotu vymyslel, rodí se tak, jako se rodí lidová píseň, pohádka anebo úsloví. K tomu Karel Čapek: "Anekdota nemá autora, nýbrž jen vypravěče. Nevymýšlí se, nýbrž koluje od úst k ústům. Není známo a historicky ověřeno ani jedno jméno tvůrce anekdoty. Anekdoty, stejně jako lidové písně a přísloví, nemají původce, nýbrž jsou čirým ústním podáním." Vztahy anekdoty k lidovým tradicím probral německý folklorista Lutz Röhrich v kapitole Vtip jako předmět národopisného bádání v obsáhlé knize *Der Witz* (1977). Upozorňuje na to, že některé vlastnosti anekdoty může přiměřeně vysvětlit jen ten, kdo se zabývá folklorními tradicemi, hlavně lidovým vyprávěním. "Jako jiná lidová vyprávění je vtip anonymní: nikdo neví, kdo jej složil a jak vzniká ...," říká Röhrich. Přiměřeně a náležitě lze zkoumat a posoudit z hlediska folkloristiky ještě další věci - ústní kolování od úst k ústům, variační proces, všechno, co je v lidových anekdotách typické a co se v nich opakuje, vztahy vypravěče a posluchačů atp.

Trěbaže folkloristika má na anekdotu přednostní právo, nemůžeme zapomenout, že se anekdoty neroznášejí pouze ústní cestou,

ale že se už odedávna šíří rovněž nepřítmo, přes masová média. Už od středověku procházely písmem a tiskem a od počátku našeho století dalšími prostředky masové komunikace - rozhlasem, gramofonovým záznamem, filmem a v poslední době zejména televizí. V minulém století vycházely samostatné sbírky a sbírečky a objevovaly se také speciální humoristické časopisy; přinášely povídky, aforismy a karikatury, ale především záplavu nejrůznějších anekdot. Tak do nedávno doby vycházela v Lidovém nakladatelství knižnice anekdot a vyšlo v ní padesát svazeků: podobnou edici Humor do kapsy vydává Melantrich. Starší si vzpomenou, že před válkou vycházela v nakladatelství Orbis knižnice Veselá mysl, kterou řídil Josef Mach. Všecky tyto tištěné anekdoty, ať to jsou samostatné sbírky, nebo vtipy v novinách a časopisech, se objevují vždycky bez autora, tedy jako anonymní majetek. (Pokud se při nich nějaké jméno objeví, pak jde o pořadatele souboru.) To tedy znamená, že vládne přesvědčení o kolektivním a neznámém původu anekdot. 9

Na počátku našeho století přibýly k tištěným anekdotám další způsoby šíření - především rozhlas a televize. Jak v rozhlase, tak v televizi se vysílají programy, které jsou prostoupeny anekdotami anebo zcela spočívají na anekdotách - jako třeba oblíbený pořad Vtipnější vyhrává, v němž známí herci vyprávějí vtipy zaslané od diváků.

Tisk, rozhlas, televize, gramofonové produkce - to všechno vytváří prostředek vůči ústnímu podání vtipů. Není to však konkurence a protiklad. Obě tyto cesty - cesta ústní a šíření v masových komunikačních prostředcích - se doplňují, prolínají, prostupují a rovněž se ovlivňují. Tvoří rozsáhlý proud společenské oblíbenosti anekdot.

Někdy se uvádí, že anekdota je nový druh folklóru a literatury; k této domněnce svádí mimořádná obliba anekdoty v dnešní době. Z dřívějších časů není tolik záznamů anekdot, jako máme zápisů písní, balad, pohádek, pověstí nebo legend a přísloví. Avšak podle toho, co se do dnešních dnů zachovalo, mohl právem K. Čapek napsat: "Naše nejběžnější vtipy bují na hlubokém a tajemném rumišti věků. Naše anekdoty jsou památné jako stěpy popelnic ..." 10

Jiní badatelé se domnívají, že anekdoty anebo vyprávění podobná dnešním anekdotám žily už dříve, ale že jejich skutečný rozkvět nastal až v nové době, hlavně v posledním století. Tento rozmach anekdoty se spojuje s rozvojem měst. K tomu K. Čapek: "Pohádka je přírodní a venkovská. Anekdota je městská. Pohádky jsou tak staré jako bohové. Anekdoty jsou tak staré jako města ..." 11

Folkloristé říkají, že většina starších folklorních žántrů vznikla na venkově. Písňe a balady, pohádky a pověsti, legendy a humorky, přísloví a pořekadla se zrodila na vesnici, je to folklór selský a rolnický. Staré město, obklopené hradbami, dalo vzniknout některým městským pověstem a legendám. Moderní město a velkoměsto zrodilo kramářskou píseň, společenský zpěv, zlidov-

vělou píseň a dělnický zpěv - a rovněž anekdotu. Anekdota je jedním z nemnohých folklórních projevů moderního města.¹² V některých případech můžeme zrod a postupné šíření anekdot názorně sledovat. Jako třeba u válečných vtipů, které se vykládaly v Čechách a na Moravě za druhé světové vojny. Spatřily světlo světa ve městě, hlavně v Praze; odkud se roznesly jinam, do dalších měst, městeček, na vesnici.¹³

Projevem lidového humoru venkova, sedláka a chalupníka byly humorky, švandy, žertovné pohádky, škádlivky. O tom svědčí jejich náměty a postavy; tlumočí postoje, nálady a názory vesnického člověka. Naproti tomu je anekdota naprosto jiná. Odehrává se v městských kulisách nebo na předměstí; vyjadřuje ideologii městského člověka, muže z ulice. "Zvláštní význam a postavení folklórní anekdoty a lidového vtipu ve vývoji folklóru spočívají v tom, že je to vlastně nejvýraznější projev městského nebo velkoměstského prostředí," říká se v jedné práci o vývoji folklórních žánrů.

Vtipy si dnes vyprávějí děti i dospělí. Obliba anekdot začíná u nejmenších školáků a končí u důchodců, týká se zkrátka všech generací, každého věku. Jak je anekdota živá, svědčí zejména to, že koluje mezi dětmi a že je mezi nimi nejrozšířenějším druhem zábavného vyprávění. A. Satke, který zkoumal anekdoty u dětí, napsal: "Zde má však anekdota takovou folklórní vitalnost, že folklorista, který se dosud v tomto dětském prostředí nepohyboval, bude v mnohem směru překvapen."¹⁵ To z znamená, že obliba anekdoty bude s dětmi vyrůstat až do dospělých let.

Dříve než naši sběratelé se pustili do sběru anekdot mezi dětmi a mládeží badatelé zahraniční. Americká folkloristka Martha Oirksová udělala sondu do života anekdot mezi studenty v jednom americkém městečku.¹⁶ Polská badatelka Dorota Simonidesová napsala zajímavou knižní monografii o současném polském dětském folklóru.¹⁷ Anekdoty náleží, říká autorka, k nejoblíbenějším druhům a probírá v knize různé typy anekdot, které děti znají.

A. Satke není u nás jediný folklorista, který zjistil, že se anekdoty mezi dětmi živě vyprávějí. Tak Marta Srámková napsala ve stati Jak žije folklór mezi dětmi: "největší oblibě se těší anekdoty a vtipy, a to mezi menšími i dospělými školáky. Přitom se dětský repertoár do jisté míry liší podle věku dětí, u dospělejších žijí zejména také vtipy absurdní, obscénní a černý humor."¹⁸ Avšak rozbor A. Satka v rozpravě Současná žákovská anekdota ve Slezsku a na Ostravsku (1973)¹⁹ je nejdůkladnější přehled toho, jaké anekdoty žijí mezi dětmi od 11 do 15 let. Satke mluví o "žákovské" anekdotě, rozlišuje různé námětové okruhy, probírá vliv četby na žákovskou anekdotu, ukazuje, že se nejvíc vypráví ve škole, zmiňuje se o vyprávěcích a nakonec tiskne seznam vtipů (má 105 čísel), které si děti vykládají.

Také mezi dospělými zůstávají anekdoty nejživějším vyprávěčským žánrem. Je známo, že se folkloristika věnuje studiu

vypravěčů soustavně už víc než padesát roků. Mezi první monografie vypravěčů patří kniha ruského folkloristy Marka Azadovského *Eine sibirische Märchenerzählerin* (1926). Také u nás badatelé věnovali - hlavně po druhé světové válce - umění lidových vypravěčů. Monografie A. Satka Hlučínský vypravěč Josef Smolka (1958) náleží k prvním, ale vznikly ještě další časopisecké i knižní práce. Tyto monografie se věnují především vypravěčům tzv. klasických folklorních druhů - v první řadě pohádkářům a dále ještě vypravěčům pověstí. Vypravěči humorek nebo anekdot se zdáli sběratelům většinou málo zajímaví. Monografie německého folkloristy Siegfrieda Neumanna věnovaná vynikajícímu meklenburskému humoristovi Augustu Rustovi (1968)²⁰ je vlastně výjimkou.

Avšak umění dobře vyprávět anekdotu, dát jí břitkost a nechat vyznít pointě je stejné umění jako vykládat pohádky, pověsti nebo zpívat balady. K. Čapek se podívoval těm, kteří znají a dovedou vykládat vtipy: "... jsou lidé, kteří nosí v hlavě několik set anekdot a dovedou je kdykoli vysypat; je to jakási výjimečná schopnost, tak, jako zázračné počítáfství."²¹ Přitom tyto vypravěči chodí mezi námi, vůbec je nemusíme dlouho hledat, denně je potkáváme, posloucháme od nich na ulici nebo na přátelské besedě jeden vtip za druhým.

Jak víme, pohádkáři a vypravěči pověstí většinou patří k starší generaci. Naproti tomu anekdotu vyprávějí nejvíc lidé ze středního a mladšího pokolení. Fond takových vypravěčů je hodně rozsáhlý. Není však snadno odhadnout, kolik vtipů znají, protože se jejich repertoár rychle mění. Co se vykládalo před měsícem nebo před půl rokem, to už patří minulosti; každá anekdota totiž musí být zbrusu nová, jinak o ni není zájem. To také znamená, že fond vypravěčů anekdot není stabilní, nýbrž je dynamický, proměnlivý a stále se aktualizuje. Anekdoty se nejvíc vykládají v mužské společnosti, mezi přáteli v zaměstnání, na pracovišti, v hostinci, na přátelských besedách doma, ale také ve vlaku, v autobuse atd. Pro vypravěče je vyprávění vtipů jednou stránkou osobní družnosti a společenské iniciativy.²²

Anekdota patří k tzv. literárním formám nebo k malým, drobným druhům folklóru. Polský literární vědec Jan Trzynadowski ukázal, že malé formy vždycky vystupují v určitém kontextu - buď v kontextu situačním, to znamená, že jsou součástí nějaké životní situace. Z toho pak vyplývá jakási pružnost vůči literární nebo životní situaci; vtip se snadno přizpůsobuje novým poměrům a podle nich se aktualizuje.²³ Na tuto vlastnost upozorňuje slovenský spisovatel Ján Lenčo: "Čo robí vtipu vtip, čo mu dáva aktuálnosť? Konkrétna situácia ..." "Tedy určitá situácia je nevyhnutelným kontextom pre akýkoľvek vtip a vtip je reakciou na túto situáciu: bez nej by bol nesrozumiteľný."²⁴

Jestliže se však mají vtipy aktualizovat, je třeba, aby mezi lidmi kolovaly, aby je lidé s chutí vyprávěli, anekdota musí žít mezi nimi jako živé vlastnictví a společný majetek. Měřitkem onoho kolování a aktualizace jsou obměny anekdot, tedy variační proces.

To se dá ukázat na mnoha příkladech:

Tak ve starém souboru anekdot čtete:

"Od té doby, co můj muž poznal škodlivé následky alkoholu, nepije ani kapku!"

"K tomu ale patří hodně energie!"

"Tu mám!"

Nedávno jsme mohli číst současnou obměnu:

Zhovárají sa dve susedky:

"Váš manžel vraj prestal piť, fajčiť a jezdiť na aute?"

"Je to pravda."

"Ale na to treba naozaj pevnú vôľu."

"To hej. Veď ju aj mám."

V kině sedí vedle nějaké paní medvěd. O přestávce vstane a jde na chvíli ven. Divák, co sedí za paní, se k ní nakloní.

"Promiňte. Vidím dobře? Váš průvodce je medvěd?"

"Ovšem, pane. Je to medvěd."

"A jak se mu líbí film?"

"To mně ještě řekne. Ale román se mu velice líbil."

Před derby si zašel trener s koněm do kina, aby se uklidnil. Kůň se náramně bavil a smál se na celé kolo.

"Prosím vás, proč se to zvíře tak baví?" divila se jedna vedle sedící dáma.

"Nevím, taky mě to překvapuje. Když četl tu knihu, vůbec se mu nelíbila."

Blázon, pred ktorým leží biely papier a ceruzka, se pýtá okoloidúceho druhého blázna:

"Ako sa ti páči môj nový obraz?"

"???"

"Volá sa Kravy na zelenej lúke."

"Ale ja nevidím nijakú lúku."

"Lebo kravy spásli všetku trávu."

"Dobre, ale kde sú kravy?"

"Videl si už niekedy kravy na lúke bez trávy?"

"Čopak kreslíš, Evičko?"

"Trávu."

"A kde je ta tráva?"

"Koza ji sežrala."

"A kde je ta koza?"

"Co by tam dělala, když už trávu sežrala!"

Schopnost aktualizace anekdoty se nápadně projevuje ve vývoji, když máme možnost sledovat některou anekdotu v delším časovém úseku.²⁵ Aspoň jeden příklad. Za první světové války kolovala v českém prostředí anekdota, která si brala na mušku odvodní komise:

Mladík vrazí u odvodu do stolu, u kterého seděla odvodní komise:

"Untauglich, je slepý."

Mladík se nehýbal.

Lékař: "Mimo to je hluchý."

Mladík stál jako sloup. Konečně ze sebe vypravil:

"Já chci být vojákem! Chci sloužit císaři pánu!"
Lékař: "Navždy neschopen, protože je ke všemu také blbý!"

Za druhé světové války, za protektorátu, se vyprávěl podobný vtíp:

Přišel se hlásit do kanceláře jeden hrbatej Němec, že chce na vojnu.

"Člověče, dyť ste hrbatej!" povídá mu ta komise.

"Ale když já chcu jít bojovat!"

"No tak když mermomoci chcete, tak nám tadyhle podepiště revers."

Ale běda, on si to dal až před nos.

"Ježišmarjá, dyť vy ste slepej! Koukejte, ať ste venku."

"Ale když já bych se tak rád zúčastnil bojů."

"No tak dobře, tak to podepište a jděte."

Jo, on to podepsal, ale když šel pryč, tak pajdal.

"Kriste na nebi, dyť vy ste chromej."

"Hojo, ale když já bych chtěl přece složit vůdci k nohám prapor vítězství."

"Himlhergot, dyť on je taky blbej!"

Podobný ráz má ještě jiná anekdota z protektorátu:

Jakýsi člověk ztratil lístky na potraviny. Šel proto na gestapo, aby mu dali nové. Tam mu povídají:

"Jste Čech?"

"Ano."

"Věrný občan Říše?"

"Ano."

"A kdo myslíte, že vyhraje válku?"

"Kdo? No přece Hitler. To je samozřejmý!"

"Dej mu ty lístky," povídá jeden gestapák druhému, "ale na seno, vždýť je to vůl!"

Živý a plynulý vývoj anekdot se dá pozorovat ještě na něčem jiném: na tom, o čem dnešní anekdoty proti těm minulým vyprávějí, o jakých konfliktech jednají a jaké postavy v nich vystupují.

Některé anekdoty se postupně ztratily, jejich figury odešly do minulosti. Vtipy o málo ceněných tchyních a zapomnětlivých profesorech kdysi nechyběly v žádném veselém koutku v novinách nebo v týdeníku. Ones se však jedovaté žerty o tchyních vyprávějí jenom zřídka. Skoro úplně zmizeli z anekdot směšní a roztržití profesori, kteří kam přišli, něco zapomínali, nejraději deštníky. Není divu, dnešní profesori jsou jiní; možná mají také vlastnosti, které jsou k popukání, ale anekdota na ně zatím nepřišla. Také pravý trampský humor náleží už do uplynulých meziválečných dob. Čas odvál taky humor periférie, pražských pepíků, brněnských plotňáků, ostravských chacharů. Na počátku války sestavil J. Hošek z humoru periférie celou sbírečku (Smích periférie, 1940) a pěkně o něm dovedl psát J. J. Paulík (Má havran

vlasý? Neboli humor pražské periferie zvláště a pražského lidu vůbec).

Do některých současných vtipů pronikají nové náměty, v dnešních anekdotách se objevují některé jiné postavy, než tomu bývalo před padesáti léty nebo před stoletím. Některé anekdoty zůstávají pořád stejné: o dětech, ženách a manželství, vtipy lékařské a croctické. Zato vznikají nové náměty a v nich se objevují nové figury. Mezi takové nové okruhy patří mimo jiné anekdoty o autech, šoférské a řidičské vtipy, anekdoty o cestování, dovolené a cizině; o turistech, chatařích a chalupářích, vtipy z prostředí hotelů a rekreačních podniků.

Zdá se, že proti minulosti přibýlo černého humoru a "šibeničních" vtipů; kolují nejen mezi dospělými, ale obíhají také mezi dětmi. Itebaže jsou už prastaré a najdeme je už v antické literatuře, někteří v nich vidí nebo tuší vyjádření pocitů moderního člověka, který v těchto cynických a brutálních žertech nachází ventil a obranu proti dějinným zkušenostem.²⁶ Dnešní člověk, jak to vypadá, se taky lépe baví nad absurdními, groteskními, surrealistickými nebo dadaistickými anekdotami všech odrůd: o blázních a idiotech, o zvířatech a dalších. Jejich podíl v dnešním podání stoupl. Ve starších dokladech najdeme takových anekdot mnohem míň než v současných zápisech a sbírkách.

Poznámky

1. Sirovátka, O.: K vývoji folklórních žánrů. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. D 27, Brno 1980, s. 38.
2. Sirovátka, O.: Vývoj a současný stav české lidové slovesnosti, Česká literatura 33, 1985, s. 49-61.
3. Leščák, M.- Sirovátka, O.: Folklór a folkloristika. Bratislava 1982, s. 170-176.
4. Satke, A.: Současná žákovská anekdota ve Slezsku a na Ostravsku. Český lid 60, 1973, s. 70.
5. Bausinger, H.: Formen der "Volks poesie". Berlin 1968, s. 138, 139.
6. Satke, A.: Současná žákovská anekdota, s. 74.
7. Čapek, K.: K přírodopisu anekdoty. Marsyas čili Na okraj literatury (1919-1931), Praha 1971, s. 43.
8. Röhrich, L.: Der Witz. Seine Formen und Funktionen. München 1980 (1. vyd. 1977), s. 29.
9. Röhrich, L.: Der Witz, s.
10. Čapek, K.: Marsyas, s. 47
11. Čapek, K.: Marsyas, s. 45-46.
12. Sirovátka, O.: K vývoji folklórních žánrů, s. 36.
13. Sirovátka, O.: Nad lidovou protektorátní anekdotou. Národopisné aktuality 12, 1975, s. 191.
14. Sirovátka, O.: K vývoji folklórních žánrů, s. 36.
15. Satke, A.: Současná žákovská anekdota, s. 70.
16. Dirks, M.: Teen-Age Folklore from Kansas. Western Folklore 22. 1963, s. 89-102.
17. Simonides, D.: Współczesny folklor słowny dzieci i nastolatków. Wrocław-Warszawa 1976. - K tomu ještě od stejné autorky stať Kinder als Träger der Tradition an Beispiel Polens. Schweizerischer Archiv für Volkskunde 71, seš. 3-4, Basel 1975, s. 104-105.
18. Národopisné aktuality 17, 1980, s. 33. - Srov. M. Šrámková v kapitole Lidové vyprávění ve sborníku Náš kraj. Brno 1982, s. 117.
19. Satke, A.: Současná žákovská anekdota ve Slezsku a na Ostravsku. Český lid 60, 1973, s. 70-85.
20. Neumann, S.: Ein mecklenburgischer Volkserzähler. Die Geschichten des August Rust. Berlin 1968, 2. vyd. 1970. - Srov. od

téhož autora Volkserzähler unserer Tage in Mecklenburg.
Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 15, 1960, s. 31-49.

- 21 Čapek. K.: Marsyas, s. 42
- 22 Šrámková, M.: - Sirovátka, O.: Anekdota a její vypravěč. Humo-
rista Hubert Malchárek. Národopisné aktuality 14, 1977, s.
99-106.
- 23 Trzynadłowski, J.: Małe formy literackie. Wrocław 1977.
- 24 Lenčo, J.: v doslovu ke sbírce M. Horeckého: Humor do vrečka
alebo vtipy na každý deň. Košice 1985, s. 245.
- 25 Sirovátka, O.: Nad lidovou protektorátní anekdotou, s. 192.
- 26 Hillenbrandt, L.: Gruselwitze. Černý humor. Magazin 100+1,
1965, č. 9, s. 41, 43.